

Створення умов для соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки

Світлана ПЕТРОВА,
директор КНЗ «Дитячий будинок "Перлинка"», м. Одеса

Проблеми соціалізації соціальних сиріт є особливо складними. Для долучення соціальних сиріт до нормального життя, прищеплення їм соціальних цінностей і норм необхідно змінити сам спосіб життя цих дітей, їхнє ставлення до себе, свого минулого, теперішнього й майбутнього, до найближчого оточення й суспільства загалом.

Найскладніше підготувати соціальних сиріт за час життя в дитячому будинку до самостійного й відповідального розв'язання своїх проблем. При цьому треба враховувати, що вони не можуть на етапі життєвого старту розраховувати на підтримку сім'ї, а часто — і родичів взагалі. Уявіть себе в 15—17-річному віці — а це звичайний вік випуску з дитячого будинку — й оцініть особисту підготовленість до розв'язання проблем дорослого життя. А якщо врахувати, що найчастіше виникають елементарні побутові проблеми, з якими вони просто не знайомі і які можна вирішити, якщо все-таки змінити систему роботи інтернатних закладів (необхідно актуалізувати завдання підготовки до самостійного життя в усіх програмах роботи дитячих будинків та інтернатів, підвищити відповідальність цих установ за результат підготовки до життя їхніх вихованців).

Законодавча база щодо соціального захисту випускників (дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків) гарантує права випускників майже в усіх життєво важливих сферах, надає додаткові пільги, забезпечує рівні стартові можливості випускникам цієї категорії. Однак, говорячи про практичний бік реалізації законів, слід зазначити, що багато механізмів розроблено не до кінця, законодавча діяльність іноді суперечить законам, судова, пенітенціарна системи

не враховують особливостей розвитку випускників, а робота багатьох законів у реальному житті не завжди можлива в результаті їх недоопрацювання й потребує подальшого реформування та перетворення.

Реальний стан справ і численні факти говорять про те, що сучасна держава наявними засобами не може повною мірою виконати свої обов'язки щодо забезпечення та захисту прав і законних інтересів випускників інтернатних закладів. До цього не залучають спонсорські кошти та інвестиції. Питання сирітства недостатньо висвітлене в засобах масової інформації, на телебаченні відсутня соціальна реклама, яка могла б сприяти інтеграції та адаптації випускників інтернатних закладів.

Адміністрація дитячих установ, фахівці з охорони прав дитинства не можуть протистояти грубим і систематичним порушенням інтересів дітей-сиріт, випускників будинків-інтернатів через відсутність кваліфікованих фахівців, юридичних знань, матеріально-технічної бази. Складається парадоксальна ситуація: з одного боку, на забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, витрачають достатні ресурси, до роботи залучають велику кількість фахівців, а ефективність усіх зусиль непропорційно мала: дитина-сирота виявляється незахищеною як у дитячому будинку або школі-інтернаті, так і після випуску, де вона не в змозі повноцінно адаптуватися в суспільстві й жити самостійно.

Щоб справді забезпечити соціальну захищеність випускникам інтернатних закладів, сприяти інтеграції випускників у суспільство,

щоб вони повноцінно освоювали самостійне життя, необхідно ще багато чого зробити, розв'язати багато завдань (привести у відповідність нормативно-правову базу, налагодити професійну підготовку кадрів для роботи з цією категорією, налагодити взаємодію випускників із різними установами тощо).

Отже, необхідно:

- удосконалити й доопрацювати наявну нормативно-правову базу (усунути невідповідність між законодавчою діяльністю України та законами, розробити механізми реалізації законів);

- налагодити взаємодію державних органів управління з державними організаціями, різними службами й фахівцями, від яких залежить успішне розв'язання питань соціальної інтеграції та адаптації випускників будинків-інтернатів;

- опрацювати механізми взаємодії різних структур і органів, усунути міжвідомчу роз'єднаність, для єдиного підходу до розв'язання питань, які сприяють інтеграції дітей-сиріт, випускників будинків-інтернатів;

- стандартизувати професійну діяльність фахівців, які працюють із цією категорією населення;

- організувати підготовку кваліфікованих фахівців, а також розробити предметно-інструментальну основу професійної підготовки фахівців, які працюють із випускниками інтернатних закладів;

- активніше пропагувати досвід роботи й нові технології соціальної адаптації сиріт до умов сучасного життя.

Розглянувши соціальну діяльність державних установ і соціальних служб із підтримки

випускників будинків-інтернатів, можна помітити, що за достатньої інформаційної оснащеності випускники продовжують не платити квартплату, кидають роботу й навчання, роками не оформлюють необхідні документи тощо. Пов'язано це з тим, що програми підготовки до самостійного життя, соціально-правової орієнтації, які вводять останнім часом, орієнтовані на ознайомлення з правами й пільгами, механізмами їх реалізації, способами захисту, але не на формування готовності до особистісної та соціальної самореалізації, виконання обов'язків, невіддільних від наданих прав. Неготовність і небажання сиротами виконувати свої обов'язки ускладнюють їхній особистий процес адаптації та соціальної інтеграції в соціальному функціонуванні.

Проблема соціальної інтеграції дітей-сиріт, випускників будинків-інтернатів є вкрай актуальною та працює малоефективно. Але в Одесі є альтернатива.

Дитячий будинок «Перлінка» зведений меценатами 2006 року і переданий у безоплатне користування Одесі. У дитячому будинку 55 дітей (1 — середнього шкільного віку, 26 — молодшого шкільного віку і 28 дітей дошкільного віку). За наказом Міністерства освіти і науки України від 18.08.2010 № 824 на базі дитячого будинку «Перлінка» розроблена й досліджується експериментальна програма за темою «Формування готовності вихованців до особистісної та соціальної самореалізації», щоб забезпечити інтегральний результат процесів виховання, навчання і розвитку — особистісного й соціального, досягнення кожним вихованцем вершин свого індивідуального розвитку.

Сьогодні, працюючи в режимі формівного етапу (III) експерименту, можемо зазначити, що організована структура дитячого будинку складається з: дошкільного відділення, шкільного відділення, об'єднання вихователів і вчителів, бібліотеки, соціальної, психолого-медико-педагогічної служби, навчально-виробничих майстерень, житлового фонду,

курсів підвищення кваліфікації та секцій, гуртків, клубів для додаткової освіти.

Соціальне партнерство дитячого будинку «Перлінка» і громадськості передбачає посилену участь вихованців і працівників у вирішенні соціальних завдань. Тісним є партнерство з благодійними організаціями в реалізації спільних проєктів. Соціальне партнерство дитячого будинку «Перлінка» і підприємств, організацій передбачає отримання спонсорської допомоги, можливість проходити виробничу практику та створення умов для профорієнтації.

Найважливіший механізм формування соціального досвіду дитини — це її трудове виховання. Праця — найважливіший чинник соціалізації. Трудове виховання дітей молодшого шкільного віку активізує їхню художньо-технічну творчість, допомагає формуванню найважливіших життєвих навичок, пов'язаних зі спілкуванням з іншими людьми, навчанням, самообслуговуванням. Для підлітків і юнаків трудове виховання формує науково-технологічні аспекти світогляду; закріплює на практиці знання про технологічну діяльність; ознайомлює з інформаційно-комунікаційними технологіями, роллю комп'ютерної техніки у вирішенні завдань пошуку, систематизації, зберігання та обробки різних даних; залучає до різних видів діяльності; створює умови для професійного самовизначення, обґрунтованого вибору професії з урахуванням особистих здібностей, уподобань та інтересів; виробляє навички культури праці й побуту, раціонального ведення домашнього господарства, відповідальності за результати особистої діяльності, комплекс особистісних рис, необхідних сучасному громадянину й учаснику виробничих процесів, сприяє становленню активної життєвої позиції, професійній адаптивності, готовності до безперервної професійної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, підприємницької діяльності.

Соціально-трудова адаптація — це процес особистісного становлення, який здатний

збалансувати поведінку людини і її трудову діяльність.

Другим важливим механізмом забезпечення успішної соціалізації дітей-сиріт та соціальних сиріт є надання їм *додаткової освіти* (гуртки «Духовне виховання», «Цікава астрономія», «Комп'ютерна азбука», «Хореографія», «Музична скринька», «У світі чарівних фарб», «Чарівний бісер»).

Навчання вихованців шкільного віку відбувається в НВК «Гармонія» (м. Одеса), у цей період активізується роль гуртків, додаткових освітніх послуг. Завдяки проведенню роботи за програмами гуртків розкриваються, розвиваються й реалізуються задатки, вроджена обдарованість, творчий потенціал дітей, триває становлення їхньої духовності. Діти ознайомлюються зі Святим Письмом, релігійними православними святами, православною етикою, учаться допомагати ближнім, слабким, малозабезпеченим.

Вихованці мають можливість виявити й реалізувати свої творчі здібності, музичні, художні задатки. Завдяки заняттям танцювальним мистецтвом вихованці не тільки засвоюють ритми та пластику танцю, а й розвивають свої фізичні здібності, формують правильну поставу, виправляють фізичні вади, загартовуються.

Заняття гуртка «Цікава астрономія» формує пізнавальні інтереси вихованців, розвиває їхнє уявлення про довкілля, природу й Космос.

Дитячий будинок приділяє належну увагу комп'ютерній грамотності дітей, набуттю ними навичок роботи з комп'ютерною технікою, пошуку, обробці, зберіганню та передачі різноманітної інформації.

Спільна робота з меценатами триває і сьогодні. В умовах відсутності фінансування меценати забезпечують розвиток, виховання дітей-сиріт, адже змінити систему роботи в інтернатних установах неможливо без фінансових затрат.

Сучасна педагогіка ще не сформована як цілісна система знань про розвиток молодої і дорослої людини в освітньому процесі. Складний контингент вихованців уже сьогодні потребує не стільки вихователя,

скільки фахівця з розвитку дитини. Останнє неможливо без інтеграції знань із педагогіки і психології, нових концептуальних моделей навчання й виховання, які відпрацьовують під час експерименту.

Особливе значення для розвитку дітей має процес соціалізації, формування їхніх ціннісних особистих та суспільних орієнтирів. Ціннісні орієнтації мають виявлятися в ідеалах, переконаннях, інтересах та інших ознаках особистості, які формуються діяльністю, спілкуванням і самосвідомістю, тому було взято такі особливості: «Я-концепція», мотиваційно-необхідна, вчинок. Процес соціалізації передбачає єдність змін усіх трьох зазначених галузей, розв'язує триєдину групу завдань: адаптація, активізація і самореалізація особистості в подальшому особистому та громадському житті.

Особливості соціалізації дітей-сиріт та соціальних сиріт обумовлені тим, що вона відбувається без участі багатьох агентів соціалізації (батьки, старші родичі, друзі та знайомі родини, референтна група однолітків у громаді). Діти-сироти та соціальні сироти, які виховуються в інтернатних закладах, позбавлені можливості взаємодіяти з цими агентами соціалізації. Зате вони соціалізуються завдяки процесам комунікації, навчання, виховання, долучення до культури, що розгортаються в установі інтернатного типу.

Це накладає на заклад, у якому виховуються діти, чималі зобов'язання. Вони стосуються організації життєдіяльності дитини, створення необхідних умов для набуття соціального й життєвого досвіду в межах дитячого будинку. Успішна соціалізація — це процес і результат розвитку й саморозвитку вихованця в процесі накопичення ним соціального досвіду. У дітей-сиріт та соціальних сиріт, які виховуються в інтернатному закладі, цей досвід може з'явитися природно, автоматично — умови для його набуття мають щодня створювати вихователі, педагоги, весь персонал закладу.

Отже, вихованці дитячого будинку «Перлінка» засвоюватимуть саме

ті *соціальні традиції* (норми, зразки поведінки, погляди тощо), які притаманні соціальному й освітньому середовищу навчального закладу:

1. Подолання інституціоналізаційних бар'єрів соціалізації в інтернатному закладі (обмеження соціалізації вихованців стінами закладу) передбачає міжінституційну взаємодію (співпраця установи з іншими соціальними інститутами: економічними, соціальними, суспільно-політичними, культурними). Ця співпраця полягає в цілеспрямованому залученні вихованця до різних суспільних процесів. Отже, дитина отримує знання й досвід соціально схваленої поведінки, необхідний соціальний і життєвий досвід, збагачує свій життєвий світ.

2. Успішна соціалізація вихованця неможлива без застосування її міжособистісних механізмів — тривалої взаємодії дитини з авторитетними для неї особистостями: вихователями, учителями та ін.

Умови успішної соціалізації випускників дитячого будинку:

1. Узгодити нормативну базу.

2. Налагодити професійну підготовку кадрів щодо роботи з цією категорією дітей на всіх етапах (у дитячих будинках, інтернатах, у роботі з випускниками інтернатів тощо).

3. Налагодити взаємодію випускників із різними установами, підприємствами, виробництвами та ін.

Соціалізація — це оволодіння соціальним досвідом, яке відбувається різними шляхами:

- соціальні інститути;
- стихійна соціалізація (життя сім'ї, рольові відносини);
- цілеспрямована соціалізація.

Досвід дитячого будинку «Перлінка» реалізується через зміст виховання (ігри, дозволя, творчі справи, виховні ситуації і проекти).

Соціальний досвід — це результат дій дитини та спілкування з довкіллям. Соціалізація, на відміну від виховання й навчання (які, як цілеспрямовано організовані процеси, зосереджені в першій третині життя людини),

є процесом прижиттєвим, вона відбувається в зрілому віці, та в похилому, але змінюються інститути соціалізації, агенти, способи взаємодії особистості із соціальним середовищем.

Відмінності соціалізації в дорослих та дітей:

1. Соціалізація в дорослих виявляється переважно в зміні зовнішньої поведінки, а в дітей *коригуються базові ціннісні орієнтири*.

2. Дорослі можуть оцінювати соціальні норми та ставитися до них вибірково, діти тільки *засвоюють їх*.

3. Соціалізація дорослих найчастіше передбачає розуміння того, що існує багато «відтінків» виявлення різних норм і правил поведінки. Соціалізація дітей *заснована на односторонньому виконанні правил*.

4. Соціалізація дорослих орієнтована на набуття певних навичок; соціалізація дітей — переважно *на мотивацію їхньої поведінки*.

5. Соціалізація дорослих — це процес пристосування до нових, складніших, життєвих обставин (вибір роботи, створення сім'ї), природні зміни життєвих ролей (роль батька, пенсіонера).

6. Соціалізація дітей не може бути стихійною, її має передбачати *організований педагогічний процес дитячого будинку*, ситуація колективної діяльності, спілкування й творчість дітей.

Крім великої кількості шкіл (платні, безплатні, новаторські тощо), усі заклади відрізняються сценарієм соціалізації, який реалізується через навчальний процес. На наш погляд, саме цей «прихований» план та план виховної роботи закладу визначає соціальну готовність випускників до життя в суспільстві. Дитячий будинок «Перлінка» бачить свою мету не у формуванні системи ЗУНів, а у формуванні готовності вихованців до особистісної та соціальної самореалізації.

Наш сценарій соціалізації можна визначити як «заклад соціального досвіду», на базі особистісно орієнтованого підходу. Завдяки розширенню соціокультурного середовища ми збагачуємо спосіб життя наших

вихованців. А головне в цьому те, що ми не «ізолюємо» дітей від соціуму, а «долучаємо» їх до соціуму, забезпечуючи простір різноманітної дитячої діяльності, різновікову взаємодію та клубні й гурткові заняття додаткової освіти!

Дитячий будинок «Перлинка» як «заклад соціального досвіду» розпочав свою діяльність із формування у вихованців базової довіри до світу дорослих і на відносинах соціального партнерства через спільну творчу діяльність дітей активно використовує: дослідну роботу, театралізацію, пошукові проекти, рольові ігри. Заклад у своїй виховній діяльності орієнтується на принцип вибору як реалізацію механізму самовизначення (гуртки та клуби за вибором, шляхи розв'язання моральних ситуацій).

Дитячий будинок «Перлинка» залучає для цього талановитих людей, використовуючи культурні та соціальні можливості регіону, традиції міста тощо.

Група дітей разом із вихователями та помічниками вихователів перетворюється на групу за інтересами (прогулянки, екскурсії, робота в бібліотеці тощо). Працівники додаткової освіти, спортивні тренери, працівники музеїв, керівники клубів, керівники різних соціальних структур міста залучаються до роботи з вихованцями та стають повноправними учасниками навчально-виховного процесу. Завдяки цьому кожен день наших вихованців насичений враженнями, постійною зміною діяльності та спілкування.

Сценарій соціалізації «закладу соціального досвіду» заснований на моделі «середовище в середовищі», де діти можуть програвати різні поведінкові моделі, що дасть змогу загартовувати волю дитини. Проживши начебто в спеціально створеному середовищі дитячого будинку «Перлинка», діти вийшли в доросле життя адекватно готовими до реальності.

Динаміка процесу соціалізації зростає тому, що поза увагою працівників не залишається виховання ціннісних рис у дітей.

Великий досвід вихователів перекоонує: виховання починається там, де ми налагоджуємо з дітьми справжні особистісні стосунки, де ми справжні й терпимі. Виховання завжди звертається до мотиваційно-ціннісної системи особистості, воно неможливе без довіри та партнерства. А результат виховання встановлюється за рівнем виявлення здатності розв'язувати життєві проблеми й робити усвідомлений моральний вибір.

Необхідно спрямувати методичну роботу на те, щоб вихователь розумів: соціалізація та виховання — це взаємопов'язані процеси, що передбачають досвід дитини. Тоді буде зрозумілим: саме виховання повинно створити такі умови, щоб діти могли обрати пріоритети у своїх діях за різних обставин. А вихователь має почуватися агентом соціалізації, відповідальним за ефективну, цілеспрямовану соціалізацію дитини. І соціалізація, і виховання будуть успішними, якщо вихователь, будучи дорослим за віком та життєвим досвідом, зможе на рівні з дитиною пізнавати культуру та самого себе. Ця позиція вихователя зможе забезпечити взаємодію з дитиною та партнерство. Вихователь не створюватиме життєвих ситуацій та ролей, а усі сили віддасть на спільну творчу діяльність із вихованцями.

Педагогічна стратегія соціалізації в дитячому будинку «Перлинка» основною метою вважає формування готовності вихованців до особистісної та соціальної самореалізації. Це задум організації соціального життя дитини. Педагогічна стратегія соціалізації орієнтована на розв'язання засобами виховання суперечностей між тим, що хоче дитина, й тим, що їй запропонує реальне життя.

Педагогічна стратегія покликана організувати «поле» активності навколо дитини, яке спонукатиме дітей до пошуку свого способу розв'язання життєвих проблем. Вихованець дитячого будинку «Перлинка», готовий до особистісної та соціальної самореалізації, — це духовно багата, здорова, компетентна особистість, здатна до навчання та саморозвитку.

І, на наш погляд, це повинно відбутись, якщо ми зосередимо зусилля на *вихованні в дітей:*

- системи мотивів (пізнавальних, моральних, за здоровий спосіб життя, естетичних, соціальних, творчих);
- ціннісних орієнтацій (ціннісне ставлення до себе, людей, природи, праці та мистецтва);
- життєвих компетенцій (самоосвітня, особистісна, комунікативна, соціальна, здоров'язбережна).

У своєму дослідженні ми добирали технології, орієнтовані на виховання системи мотивів у дітей, ціннісних орієнтацій та компетентності:

- ігрові технології;
- технології проблемного навчання та виховання;
- технологія саморозвивального навчання;
- культуровиховна технологія диференційного навчання за інтересами дітей;
- технологія саморозвитку;
- технологія «Школа життя»;
- технологія цінності здоров'я (валеологія, акваерапія, масажі, хромотерапія, ароматерапія, фізіотерапія тощо);
- технологія музейної педагогіки (музейно-педагогічні програми, інтерактивні заходи, пошук експонатів, ведення екскурсій дітьми);
- технологія успішності в трудовій діяльності (професійне самовизначення, долучення вихованців до виробничої праці, забезпечення можливості вибору сфери трудової діяльності);
- технологія естетичного виховання;
- технологія самореалізації вихованців дитячого будинку.

В основі реалізації державної соціальної політики щодо дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, а також випускників інтернатних установ має бути не подолання причин самого явища — сирітства, а система злагоджених та добре відпрацьованих механізмів профілактики сирітства.